

**LES TROBALLEES
ARQUEOLÒGIQUES
D'ÈPOCA ROMANA
AL NUCLI URBÀ
DE GRANOLLERS
(1942-1990)**

LES TROBALLES ARQUEOLÒGIQUES D'ÈPOCA ROMANA AL NUCLI URBÀ DE GRANOLLERS (1942-1990)

LA LABOR DE JOSEP ESTRADA I EL SEU EQUIP DE COL·LABORADORS DEL MUSEU DE GRANOLLERS

Jordi Pardo

arqueòleg

1 La importància de l'aportació de Josep Estrada a l'estudi dels orígens romans de Granollers i a l'arqueologia del Vallès Oriental

Josep Estrada i Garriga (Granollers, 1912 - Granollers, 2001) fou el pioner de l'arqueologia al Vallès Oriental i un nom de referència de l'arqueologia de camp a Catalunya. Estrada va ser l'impulsor de l'estudi de l'arqueologia romana de Granollers.

Fill d'una família modesta, un fet marcà el seu interès per l'arqueologia i la història: quan tenia 15 anys va localitzar una moneda romana a l'hort dels seus pares a Granollers. Als 16 anys va escriure una relació de temes que volia investigar, i que, de fet, foren un guió inicial de la seva activitat en la recerca arqueològica i històrica. Entre aquests temes, l'arqueologia romana de Granollers era un punt destacat.

Al llarg de l'any 1928 es produeixen dos fets decisius en el futur de la vida cultural i cívica de Josep Estrada: per una banda, juntament amb Josep M. Puchades (que arribaria a ser un prestigiós cartògraf) i el pintor Francesc Serra, es dedica a classificar i ordenar la documentació antiga del mas Arenes, de Valldoriolf. Aquest fet suposaria una immersió pràctica en la història i en la metodologia de recerca documental, i un primer contacte molt important amb la paleografia i la toponímia antiga. Aquesta experiència li va permetre treballar directament amb les fonts de la història de la comarca i aproximar-se de manera intuïtiva però pràctica a la grandesa de l'estudi del passat.

L'altre fet important de l'any 1928 és que el jove Josep Estrada va participar en la creació de l'Agrupació Excursionista de Granollers (AEG), de la qual Salvador Llobet i Reverter va ser el principal impulsor. Estrada fou l'encarregat de la secció d'estudis del butlletí de l'AEG. La relació amb Salvador Llobet va ser clau en els inicis de l'activitat de Josep Estrada en el món de l'arqueologia. Llobet, quatre anys més gran que Estrada, i que més tard seria catedràtic de la Universitat de Barcelona i introductor de la geografia humana a Espanya, li va donar suport en la seva dedicació inicial envers l'arqueologia.

L'any 1935 va acabar els seus estudis de llicenciat en Administració Pública. Va ser secretari d'ajuntament i més tard va establir el seu despatx de gestor i pèrit mercantil. Va patir la duresa de la Guerra Civil: va estar a tres camps de concentració del sud de França.

L'any 1942 tornà a Granollers. Aquell any, Salvador Llobet documentà les primeres restes romanes de la ciutat en iniciar-se les obres de reconstrucció de l'església de Sant Esteve, i el va animar a centrar-se en la recerca arqueològica.

Des de 1945 va realitzar una tasca ingent de prospecció i documentació dels jaciments arqueològics del Vallès Oriental que va permetre la creació d'una de les primeres i més elaborades cartes arqueològiques de Catalunya. Però a més de la seva prospecció i identificació dels jaciments i les restes arqueològiques del territori, va desenvolupar una labor d'investigació constant que va permetre avançar en el coneixement del procés de poblament i transformació del paisatge humà del Vallès Oriental, des de la prehistòria fins a l'època medieval.

Va ser el primer arqueòleg que, ja l'any 1948, va emprar el terme "vil·la romano-republicana" per datar cronològicament el poblament romà més antic, demostrant amb les dades i materials documentats a la carta arqueològica que l'actual Vallès Oriental formava part d'una de les zones més densament ocupades ja des del segle II aC, en el context de la romanització de la Hispània Citerior.

Josep Estrada va formar part d'un nucli de persones compromeses amb la cultura de la ciutat que van tenir un paper clau en els anys de la postguerra, posant les bases de projectes que van créixer amb la recuperació democràtica, i que formen part de la realitat cultural del Granollers d'avui. Va ser un dels fundadors de l'Associació Cultural i del seu "Centre d'Estudis", i de l'Agrupació Excursionista de Granollers. Amb Antoni Jonch i Salvador Llobet, va ser un dels impulsors del nou Museu de Granollers, inaugurat l'abril de 1976. Posteriorment en va ser cap de l'Àrea d'Arqueologia.

Tota aquesta activitat la va realitzar de manera voluntària i gratuïta, emprant el seu temps lliure i combinant les seves obligacions professionals com a pèrit mercantil amb la seva passió per l'arqueologia i la història. La seva esposa, Feli Miyares, amb qui es va casar l'any 1944, va compartir amb ell la passió per l'arqueologia i la història, i junts van fer una feina ingent, des de la generositat, el civisme i el seu compromís amb la cultura. A més de la seva participació activa al Centre d'Estudis de l'Associació Cultural, presentant ponències i treballs diversos, va divulgar les troballes i les conclusions dels seus estudis amb articles que periòdicament publicava a la premsa local, especialment a la *Revista del Vallès*.

2 Josep Estrada i la recerca arqueològica del nucli romà de Granollers

L'any 1942, Salvador Llobet documentà sitges, murs i altres estructures romanes a l'església de Sant Esteve, quan s'iniciaven les obres de reconstrucció del temple. L'any 1945, Estrada comença la seva labor de recopilació sistemàtica de dades sobre l'arqueologia Granollers i de tota la comarca. Salvador Llobet li va passar tota la documentació sobre les troballes romanes de 1942 a l'església. L'any 1946, amb Antoni Jonch i Cuspinera i el jove Pere Font, Estrada s'implicà en la tasca de donar vida a l'antic museu de Granollers, ubicat a la Casa Molina, que havia estat creat l'any 1932 i que després de la Guerra Civil fou obert de nou, el 30 d'agost de 1946, en plena Festa Major.

A part de les notes de Salvador Llobet sobre les troballes de l'església de Sant Esteve, Estrada començà recollint les dades històriques procedents de fonts orals, notícies documentades per Tomàs Balvey o Esteve Garrell, o aparegudes a la premsa local. La primera d'aquestes notes fa referència a la localització de teules i àmfores romanes a Palou l'any 1891, que varen ser referenciades l'any 1945 per la Carta Arqueològica de la Província de Barcelona.

L'any 1945 documentà dues sepultures romanes localitzades a l'antiga foneria de Can Trullàs (carrer Sant Jaume), de les quals Salvador Llobet ja havia donat notícies l'any 1943. Just al davant, a l'antic sindicat de pagesos, hi aparegueren murs, paviments romans, *tegulae* i ceràmica romana.

L'any 1946, a la zona compresa entre el carrer Nou i el carrer Barcelona, aparegueren dos forns de ceràmica, restes d'una estructura constructiva amb paviments hidràulics, i teules romanes. El mateix any documentà a la zona situada al nord de l'església de Sant Esteve (l'actual plaça Folch i Torres), al carrer Sant Jaume, als voltants de la zona que havia ocupat l'antiga caserna, i al carrer del Rec i el carrer del Triomf, restes de ceràmica romana, teules i fragments de paviments d'*opus testaceum*.

Totes les troballes que es produïen a la ciutat eren recollides per Estrada i documentades a les seves fitxes. Paviments, murs, teules, ceràmiques,

urnes cineràries, fragments d'estucs, alguna moneda, una base de columna, forns ceràmics... A poc a poc, les troballes començaren a confirmar que a l'actual turonet de Sant Esteve, en una zona compresa entre l'actual mercat de Sant Carles, els carrers de Sant Jaume i Sant Josep, la plaça de l'Església, la plaça de la Porxada i l'àrea situada entre els carrers de Corró, Catalunya i Travesseres, la densitat de restes romanes indicaven l'existència d'un assentament d'època romana.

L'any 1947 es van produir unes troballes romanes importants al pati de l'antiga presó de Granollers, ubicada al costat nord de l'església de Sant Esteve, a la zona situada a l'actual plaça Folch i Torres, i a l'Hort de l'Aiguadé. Aquestes van ser les primeres grans troballes arqueològiques que Estrada havia estat somniant localitzar. Van aparèixer restes de construccions romanes amb diferents estances pavimentades i amb un mosaic (*opus tessellatum*) amb dibuixos geomètrics en blanc i negre, i paviments d'*opus testaceum*, corresponents a una estructura residencial datada al segle II dC. Aquest mosaic va ser traslladat al Museu de Granollers. Es localitzaren també molts fragments de marbre i restes de paviments d'*opus sectile*, així com restes d'estucs amb decoracions florals, algunes tesselles de pasta de vidre, ceràmica ibèrica, ceràmica campaniana, ceràmiques de terra sigil·lata sudgal·lica i hispànica, ceràmiques barbotines, ceràmiques comunes, molts fragments de *dolia* i d'àmfores, fragments de vidre, tres agulles d'os i també monedes d'època baix-imperial.

Aquestes troballes van permetre avançar en la interpretació dels orígens romans de l'assentament de Granollers. Les troballes evidenciaven l'estructura d'una vil·la romana que va tenir activitat entre el segle I dC amb un nivell d'incendi i destrucció datat al segle III. Per altra banda, la datació del conjunt de troballes arqueològiques indicaven que segurament les primeres fases d'ocupació eren més antigues, amb una ocupació d'època romana que continuava en els segles posteriors.

L'any 1948 realitzaren noves excavacions a la mateixa zona de l'antiga presó i l'Hort de l'Aiguadé, amb un segon mosaic que també es traslladà al Museu de Granollers. Aparegué molt de material, entre el qual cal esmentar restes de paret amb estucs, ceràmica campaniana, ceràmica comuna, ceràmica pintada, restes d'*amphorae*, *dolia*, claus de ferro, i una anella. En nivells superiors aparegueren tres monedes romanes del segle III i una del IV.

El mateix any, Estrada localitzà restes d'un paviment d'*opus testaceum* d'uns 25 m² i altres materials romans a la plaça de la Porxada; restes d'àmfores, *dolia* i pedres de molí de basalt al carrer Corró i al Torres i Bages, i més restes ceràmiques romanes als carrers de la Constància i Travesseres.

Combinant la seva feina professional de pèrit mercantil i la seva vocació d'arqueòleg, l'any 1949 ja tenia més de 300 jaciments catalogats. Ho anotava tot en fitxes, i combinava dades escrites amb dibuixos i croquis que guardava en carpetes de cartró numerades.

Amb el suport de Pere Font, Emili Ramon i Valls i altres col·laboradors, les troballes que Josep Estrada documentava van anar incrementant l'extensió i la densitat del nucli romà de Granollers. L'any 1950 s'acabaren d'excavar les restes arqueològiques del pati de la casa de la vídua Trullàs —que formaven part de les estructures localitzades l'any 1947 a l'Hort de l'Aiguadé— i del pati de l'antiga presó, i es traslladà el darrer mosaic romà (*opus tessellatum*) de color blanc al Museu de Granollers.

A més d'aquestes troballes també es documentaren altres restes romanes aïllades en el terme municipal de Granollers ubicades a Palo, i a les serres de Llevant i Ponent. Dissabtes, diumenges i dies festius, Josep Estrada i Feli Miyares continuaven fent prospeccions, resseguint camins, marges, masos i camps de conreu.

A poc a poc, s'ampliava el nombre de jaciments de la comarca. Fruit d'aquesta labor, l'any 1950 Josep Estrada publicà la *Síntesis arqueològica de Granollers y sus alrededores*, que posteriorment fou actualitzada i reeditada l'any 1955 pel Museu de Granollers.¹

L'any 1951 es localitzaren un forn romà al carrer Mestre Coll, i enterraments d'inhumació amb *tegulae* al carrer Catalunya, i diversos materials ceràmics.

El 1952, Josep Estrada fou nomenat "Comisario Local de Excavaciones Arqueológicas" en reconeixement a la seva valuosa dedicació. A partir d'aquest moment, la seva activitat comptà amb la col·laboració d'un grup estable de col·laboradors. A més de les prospeccions en els camps i el seguiment de les obres a Granollers, es realitzaren intervencions d'urgència i, puntualment, alguna excavació planificada.

L'any 1953 es localitzà la necròpolis d'incineració de l'antiga foneria Trullàs, al carrer Sant Josep, amb una zona d'enterraments en *tegulae* i una zona d'incineracions, amb molt de material associat que va ser traslladat al Museu de Granollers. L'any 1958 van aparèixer més enterraments romans d'avant l'antic escorxador municipal, al carrer Torres i Bages, en el que es va identificar com una possible necròpolis.

El 1959 es van localitzar estructures importants al solar de l'antiga rectoria de Sant Esteve. Aparegueren nous paviments d'*opus testaceum*, parets amb estucs blancs, molt de material ceràmic i una base de columna romana.

L'any 1964 es van documentar més enterraments d'inhumació al carrer Torres i Bages. Entre 1965 es continuaren documentant troballes de monedes i materials ceràmics procedents d'aquesta zona i també de la plaça de la Porxada, i es localitzaren conduccions d'aigua i parets romanes al carrer Sant Jaume, entre Can Reverter i l'antiga caserna (actual mercat de Sant Carles). Al llarg dels anys següents es continuen documentant troballes de fragments ceràmics.

Però serà l'any 1970 quan es localitzen unes troballes especialment importants: quatre tombes d'inhumació d'època visigòtica, amb un punyale de ferro, sivelles de bronze i una diadema de bronze molt prima decorada amb espigues i fulles de blat. Aquests enterraments van ser datats en el segle VI dC.

L'any 1972 apareix al passatge de Sant Bartomeu (darrere l'església) un nou enterrament i un *dolium* amb la inscripció incisa "MXXV S", probablement referida a la seva capacitat. A part de la localització de més troballes d'època romana a les serres de Llevant, Ponent i Palau, entre els anys 1973 i 1977 es documenten nous enterraments d'inhumació d'època romana al centre de Granollers, als carrers Verge de Núria/Pompeu Fabra.

Amb motiu de les obres per a la instal·lació de cablat elèctric l'any 1975, a les rases que va excavar l'empresa constructora, al llarg del traçat que anava des de la plaça Folch i Torres, el carrer Manuel Montañà i el carrer Barcelona fins al carrer Museu, aparegueren quatre forns d'època romana, paviments d'*opus testaceum*, ceràmica romana i un fragment de ceràmica grega amb vernís negre brillant que Estrada classificà com a "àtica".

Josep Estrada havia creat una colla de col·laboradors que participàvem il·lusionats en els treballs de seguiment i documentació de les obres. Estudiants, afeccionats, gent gran i gent jove que compartíem la il·lusió per l'arqueologia i pel descobriment dels orígens de Granollers i de la comarca, i que podíem gaudir del mestratge del pioner de l'arqueologia a la ciutat.

Estrada, la seva esposa, Feli Miyares, i els amics Pere Font, Emili Ramon i Pilar Mora eren els pilars d'aquesta colla, a la qual ens incorporàrem joves estudiants i afeccionats amb ganes d'ajudar i aprendre.

En tancar-se per raons de declaració de ruïna l'antic museu de Granollers, a la Casa Molina, els materials arqueològics recuperats es guardaven a casa d'Emili Ramon i Pilar Mora, al carrer del Sol, que, de fet, era la "base d'operacions" de l'equip entusiasta de Josep Estrada. Els cafès i els berenars oferts sempre amb generositat per Pilar Mora ens feien sentir a tots com a casa. Una casa que fou lloc de treball, rentat i classificació de ceràmica, i d'interessantíssimes discussions sobre temes d'arqueologia i d'història a les quals participàvem tots.

¹ Estrada 1955.

La perspectiva d'inauguració del nou Museu de Granollers, que finalment es va construir al carrer Anselm Clavé, era una motivació amb la qual somniàvem. Finalment, el nou museu es va inaugurar el 19 de maig de 1976. El referèndum per aprovar la reforma política es va celebrar el 15 de desembre del mateix any, i el referèndum per a l'aprovació de la nova constitució democràtica es va celebrar el 6 de desembre de 1978. Les primeres eleccions municipals democràtiques es van celebrar el juny de 1979. Aquestes circumstàncies van marcar una etapa d'indefinió sobre el projecte del Museu de Granollers, que va provocar que l'activitat del grup de col·laboradors de Josep Estrada i la gestió de l'arqueologia de la ciutat continués funcionant com ho havia estat fent des dels anys seixanta.

Les troballes romanes de Can Jaume de 1981, més enllà de la seva importància arqueològica, van ser un catalitzador que va marcar un abans i un després en la relació del grup de col·laboradors de Josep Estrada i Garriga i el Museu de Granollers.

3 Les troballes romanes de l'antiga fàbrica de Can Jaume 1981

La notícia que s'havia presentat una sol·licitud de llicència d'obra per enderrocar l'antiga fàbrica de filatures Salvador Corderas y Sagalés, coneguda com a Can Jaume, situada al carrer Sant Jaume, 20, i construir-hi un edifici d'aparcaments i oficines ens va fer mobilitzar. Les notícies orals referides a la localització de "mosaics romans" a principis de segle XX, també.

Aquella fàbrica ocupava un solar que estava ubicat en un lloc estratègic del mapa que recollia la localització de les troballes romanes de la ciutat. L'antiga fàbrica de Can Jaume era molt a prop de l'església de Sant Esteve, al costat de l'edifici de l'antic sindicat de pagesos, al carrer Sant Jaume, que delimitava a l'oest amb l'actual carrer Pompeu Fabra i al nord amb cases entre mitgeres situades al sud dels antics safaretjos de Can Fortià. És a dir, era la zona de més alta concentració de troballes arqueològiques del nucli romà de Granollers.

El fet que ens arribessin notícies de descendents de granollerins que recordaven dels seus avis o pares que s'hi havien localitzat "mosaics" permetia imaginar la possibilitat que el seguiment de les obres permetés localitzar estructures residencials importants. Per altra banda, la proximitat amb els antics safaretjos públics de Can Fortià, que rebien aigua canalitzada des de la riera del Congost (pel carrer del Rec), incorporaven la hipòtesi de la seva relació amb l'aigua.

La situació del Museu de Granollers a principis de l'any 1981 dificultava comptar amb la infraestructura necessària. Per això, i després de consultar-ho amb Josep Estrada, vàrem redactar un informe signat per les persones que voluntàriament integràvem el seu grup de col·laboradors, i que va ser adreçat als serveis d'Urbanisme de l'Ajuntament de Granollers en nom del Centre de Documentació de l'Associació Cultural. En aquest document s'informava i es documentava l'interès arqueològic del solar, i la necessitat de fer un seguiment de les obres, atesa la possibilitat que hi apareguessin troballes romanes importants, que, en qualsevol cas, calia documentar.

Val la pena situar-se en el context històric del moment: encara no es disposava d'un marc legal que donés cobertura a les intervencions d'urgència en el camp del patrimoni cultural; el Servei d'Arqueologia s'havia creat pocs mesos abans, i tot just estava començant a crear la seva infraestructura de suport, i la gestió de l'arqueologia urbana no estava professionalitzada. Anaven passant les setmanes, i la data de l'inici de les obres s'acostava.

Per aquesta raó, vàrem adreçar-nos a la regidora de Cultura de l'Ajuntament de Granollers, la Sra. Montserrat Illa i Vila, a qui vàrem explicar la nostra perspectiva. Ella es va fer càrrec de parlar del tema amb l'alcalde de Granollers, el Sr. Rafel Ballús, que va respondre amb molt d'interès i va encomanar als serveis tècnics d'Urbanisme fer el seguiment de les obres. Per la seva banda, la regidora Montserrat Illa, atesa la situació d'indefinió del Museu de Granollers, va tenir un paper cabdal en trobar una solució pràctica que va permetre preparar-nos per poder fer el seguiment i rebre l'eventual material arqueològic que pogués aparèixer en iniciar-se les obres.

En aquells moments, Can Pedrals, a la plaça Maluquer i Salvador, era un edifici del segle XVIII buit i abandonat. L'Ajuntament ens va permetre accedir-hi per poder-lo utilitzar com a zona de treball. Amb els nostres propis mitjans, reparàrem la bomba d'aigua i vàrem adequar unes dependències per poder rebre material arqueològic, rentar-lo i classificar-lo, i d'aquesta manera tenir la mínima infraestructura per garantir el seguiment de les obres i la recuperació del material arqueològic que hi pogués aparèixer.

Varen ser uns mesos trepidants. Érem tots molt joves, però comptàvem amb la saviesa del Sr. Estrada. Aquesta situació, i la necessitat d'organitzar el treball dels col·laboradors, va afavorir que finalment el Museu de Granollers creés les àrees d'Arqueologia, Ciències Naturals, Història, i la d'Art Medieval i Modern, considerades espais de participació científica, aixoplugades per l'edifici i la institució del Museu de Granollers.

Figura 1. Josep Estrada i Pere Font visitant les troballes romanes de l'antiga fàbrica de Can Jaume, l'agost de l'any 1981. (Foto Jordi Pardo).

Posteriorment, i ja com a Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers, vàrem respondre a la petició de l'Ajuntament de Granollers amb un nou informe actualitzat, en què es manifestava la necessitat d'efectuar el seguiment de les obres i de garantir la recollida de la màxima documentació possible i de materials arqueològics.

A l'estiu es van iniciar les obres d'enderroc de la fàbrica, i posteriorment els rebaixos de terra. Amb molta col·laboració per part dels promotors de l'obra, dels tècnics i treballadors de l'empresa, els membres de l'Àrea d'Arqueologia del Museu hi vàrem ser presents, fent un seguiment sistemàtic de l'excavació de l'aparcament soterrani. L'expectativa era molt gran. Evidentment, el context arqueològic indicava que probablement apareixerien restes arqueològiques. Però les notícies orals que deien que l'any 1900 havien aparegut mosaics no eren gaire precises i, per tant, podien ser mosaics moderns o, com esperàvem, mosaics romans d'*opus tessellatum*.

El dia 15 d'agost de 1981 es localitzaren dues piscines romanes i un paviment d'*opus signinum*, i molt de material ceràmic romà. Les màquines deixaren d'intervenir en aquell sector per treballar en altres zones del solar sense restes arqueològiques, i començaren els treballs d'excavació de les piscines d'*opus caementicium* i del sector on s'ubicaven, al costat de Can Reverter.

(Figura 1)

La gran sorpresa va ser que l'interior de les dues piscines —dues piscines d'aigua freda o *frigidaria*— havia estat reomplert amb restes d'una construcció decorativa del s. I aC.

Figura 2. Representació un dofi amb tesselles de pasta de vidre, localitzat a l'interior del *frigidarium* "A". (Agost de 1981. Foto Jordi Pardo).

Al *frigidarium* "A" hi van aparèixer fragments de mosaics parietals amb tesselles de marbre i calcària, i moltes de fetes amb pasta de vidre de diferents colors, que representaven temes marins: un dofí, peixos, cefalòpodes... Els mosaics parietals anaven combinats amb estucs de diferents colors (blanc, vermellós, groc cadmi, negre, blau, ocre i gris) i petxines embotides de *Cardium Edule*. Algunes de les tesselles anaven folrades amb una làmina primíssima d'or (pa d'or), que reforçava el caràcter luxós de l'element ornamental que havia estat destruït, literalment trinxat i abocat a l'interior de la piscina l'any 1900. (Figures 2 a 4)

Al *frigidarium* "B" no hi aparegueren mosaics: estava ple de fragments d'estucs blancs amb decoracions vegetals i mètopes, i d'altres de color vermellós amb decoracions blanques.

Els mosaics havien format part d'un nimfeu o font ornamental, similar a les "fontanes" de les cases luxoses de Pompeia i Herculà, que estaven ubicades en una zona de banys termals d'una gran mansió romana que es construï al segle I dC en aquest sector de l'actual Granollers.

Les piscines havien estat recobertes amb marbres blancs, que havien estat saquejats en època posterior. A la sortida de les piscines hi havia un paviment d'*opus sectile* espectacular, que unia tota una gran estança al seu voltant. Vàrem demanar autorització de la casa veïna (Can Reverter) i molt amablement ens van permetre fer una cala per comprovar si el paviment romà continuava cap al sud, per sota del pati de la casa. Efectivament, va aparèixer intacte. Les restes romanes

Figura 3. Fragments de mosaics parietals de pasta de vidre, estucs i petxines de *cardium edule* de les restes del nimfeu localitzat a l'interior del *frigidarium* "A". (Agost 1981. Foto Jordi Pardo).

continuaven per sota les construccions actuals cap a l'edifici de l'antic sindicat de pagesos.

Van aparèixer també restes d'una estança (que continuava a la propietat de Can Reverter) que disposava d'un sistema soterrani de calefacció amb *hypocaustum*. Aquest sistema se situava per sota del paviment d'estances i piscina d'aigua tèbia o calenta, i permetia un circuit termal clàssic. Es van documentar també paviments romans d'*opus signinum*, *opus testaceum*, desguassos i dues grans clavegueres romanes que dibuixaven un traçat ortogonal d'aquesta zona termal, que probablement devia formar part d'una gran vil·la romana o *mansio*.

A més d'aquests materials, hi havia fragments de ceràmica romana de diferents moments, i altres materials abocats a l'interior de les piscines romanes.

Els treballs de seguiment de les obres i d'excavació finalitzaren el dia 8 d'octubre de 1981. Es va recuperar un total de noranta caixes de material arqueològic. Tots els mosaics, estucs i materials ceràmics recuperats foren traslladats a Can Pedrals, on van ser rentats i classificats.

D'allà, foren traslladats finalment al Museu de Granollers, on durant tres anys van ser objecte de treballs de consolidació i tractament per garantir-ne la conservació, per part dels membres de l'Àrea d'Arqueologia, i degudament numerats i inventariats.

Figura 4. Paviment d'*opus sectile* davant el *frigidarium* "A", amb graons de marbre. (Setembre de 1981. Foto Jordi Pardo).

Van participar de manera desinteressada en l'excavació i recuperació de les restes arqueològiques de Can Jaume: Xavier Aquilué, Toni Arrizabalaga, Missael Arrizabalaga, Josep Bosch, Manuel Castro, Pere Font, Xavier Font, Joan Gómez Canela, Montse Gratacós, Èlia Montagud, Josep Muntal, Isabel Oliveras, Judit Orri, Maribel Panosa, Emili Ramon, Anna Saorin, Montse Tenas, Pere Joan Alacambra i Jordi Pardo.

Gràcies a aquests treballs, l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers va organitzar una exposició que es va poder visitar de l'11 de maig al 24 de juny de 1984, on es van mostrar aquestes troballes extraordinàries, presentant una visió actualitzada de l'estat de la qüestió sobre els orígens romans de Granollers. El Museu també va organitzar un viatge cultural a Pompeia i Herculà amb unes sessions divulgatives prèvies que van permetre a tots els participants veure in situ els paral·lels directes del nimfeu localitzat a Granollers, i descobrir aquestes dues ciutats romanes de referència, sepultades per l'erupció del Vesuvi de l'any 79 dC.

En definitiva, les troballes romanes de Can Jaume van permetre recuperar les restes arqueològiques d'un nimfeu decorat amb temes marins, que probablement formava part d'una font ornamental ubicada en una zona de banys d'una luxosa construcció d'època romana, ubicada al centre de l'actual ciutat de Granollers. La datació cronològica d'aquesta construcció, tant per qüestions estilístiques com pel material arqueològic localitzat, se situa entre el primer terç del segle I dC. La datació del

material arqueològic documenta una utilització durant la resta del segle I dC, amb una gran presència de material ceràmic del segle II dC i, en menor proporció, restes ceràmiques del segle III dC.

Aquestes troballes suposaven un pas molt important perquè confirmaven la importància del nucli romà de Granollers, ocupat des del s. I aC, amb una etapa d'extensió constructiva en el segle I dC del que seria una gran vil·la romana o *mansio*, ubicada en una cruïlla de camins antics al centre d'una de les zones més intensament romanitzades de la península Ibèrica des del s. II aC, per la qual passa la Via Heraclea o dels vasos Apol·linars, més tard coneguda com a Via Augusta.

Les troballes de Can Jaume s'ubiquen en un indret proper a grans propietats romanes d'una zona densament ocupada, situada en una cruïlla natural de camins històrics. En definitiva, una zona amb un paisatge densament ocupat i parcel·lat, tal com Josep Estrada havia documentat a la seva carta arqueològica, des d'època romano-republicana.

Aquest territori, corresponent a una part de l'actual Vallès Oriental, està relacionat amb el territori de la Lauro monetat,² documentada per les monedes ibèriques encunyades principalment al llarg del s. II aC, però que segueixen un patró metrològic romà i que estan relacionades amb una zona amb una estructura de poblament indígena que ben aviat va establir una relació sincrètica amb el nou poder vingut de Roma.³ Els treballs de recerca que dirigeix Marc Guàrdia Llorens⁴ estan aportant resultats molt importants gràcies a l'excavació dels poblats ibèrics del Puig del Castell (Cànoves i Samalús) i de Puiggraciós (Bigues i Riells, Figaró-Montmany).

L'any 1900, a la fàbrica de Can Jaume s'hi van instal·lar uns nous motors de gas per moure els telers i la maquinària tèxtil. Per fer-ho van enderrocar, trinxar minuciosament i abocar les restes d'un nimfeu excepcional i luxós, similar als que hi ha a les cases més luxoses de Pompeia i Herculà, a l'interior de dues piscines romanes. Aquesta zona de banys formava part del nucli amb restes romanes més extens del Vallès Oriental, i que té una cronologia que abasta des del s. I aC, amb una etapa de més activitat en els segles I, II i III i que sense més creixement en extensió perdura fins a època visigòtica i posterior.

2 Estrada i Villaronga 1967.

3 Arrizabalaga, Pardo i Sadurn 1984.

4 Guàrdia 2014.

4 Les troballes romanes posteriors (1982-1990)

Les troballes de Can Jaume de 1981 foren un catalitzador de més activitat de seguiment de l'arqueologia romana de Granollers (i de la comarca del Vallès Oriental) des del Museu de Granollers. S'organitzaren les àrees del Museu de Granollers i es planificaren exposicions directament relacionades amb el patrimoni cultural i natural. L'any 1985, Antoni Jonch i Cuspinera (que havia estat director del Museu de Granollers entre 1947 i 1958, i director del Zoològic de Barcelona fins a l'any 1985) va ser nomenat director honorífic del Museu de Granollers.

L'èxit de les exposicions que les àrees del Museu de Granollers van organitzar, com "El medi natural del Vallès" (1983), "La vil·la romana de Can Terrers, a la Garriga" (1984), "Les troballes romanes de Can Jaume" (1984), "El turó de Sant Esteve, bressol de Granollers" (1985), entre d'altres, i l'organització d'activitats, visites comentades, excursions, viatges i cursos divulgatius adreçats al conjunt de la població, com "Els orígens del Vallès Oriental - Curs d'Introducció a l'Arqueologia de la Comarca" (1985), van anar consolidant una programació cultural estable que va tenir una molt bona acollida.

El desenvolupament de l'activitat de supervisió i suport del Servei d'Arqueologia de la Generalitat i l'enfortiment dels serveis públics permeteren una progressiva professionalització de la gestió de les intervencions d'urgències.

L'any 1982 vaig dirigir la meva primera excavació d'urgència com a llicenciat en Arqueologia. Es tracta de l'excavació de dues tombes d'inhumació en *tegulae*, al carrer Catalunya. Aquestes troballes s'afegiren al conjunt d'inhumacions d'aquest sector, conegut per Josep Estrada com a "necròpolis Nord". El mateix any es van localitzar noves restes romanes al sector exterior de llevant de l'església de Sant Esteve. Es van recuperar fragments de ceràmica comuna, *tegulae*, vidre romà i petxines.

L'any 1983 vaig rebre l'encàrrec del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de realitzar la carta arqueològica del Vallès Oriental. Vaig proposar realitzar aquest treball als companys arqueòlegs Albert Bacaria i Lluís Garcia. Aquest projecte va permetre fer una actualització de la carta arqueològica que havia iniciat Josep Estrada l'any 1945 i que havia anat ampliant de manera continuada. Comptar amb el seu suport va ser un privilegi, i va permetre que totes les dades formessin part de la carta arqueològica de Catalunya, considerada com una eina fonamental gestionada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Entre els anys 1983 i 1990⁵ es van localitzar moltes més restes, que anaren incrementant la densitat de la zona arqueològica romana.⁶ Es van localitzar materials ceràmics i *tegulae*, i restes de murs romans, a la plaça del Dr. Guillament/carrer Barcelona, i més restes d'enterraments (1983). També es van localitzar més restes d'inhumacions romanes del s. III-IV dC al costat de l'antic hospital de Sant Domènec (carrer Corró/Torras i Bages), i restes d'un nou forn romà, materials ceràmics del s. I i II dC, *tegulae* i restes de *dolium*.

L'any 1984 vaig dirigir uns sondejos al soterrani de Can Piera (plaça de l'Església), als quals van aparèixer diferents nivells estratigràfics amb materials ceràmics amb una cronologia compresa entre els s. I i III dC.

L'any 1985 es van localitzar noves troballes romanes a les rases obertes per instal·lar línies elèctriques subterrànies al carrer Sant Jaume (davant del pàrquing Vila Oberta, antiga fàbrica de Can Jaume). Es van dibuixar i documentar restes de murs i altres estructures associades a les importants troballes de Can Jaume de 1981.

L'any 1986, en fer-se els rebaixos per a la construcció d'uns locals comercials al passatge de Sant Bartomeu —al costat de l'antiga presó i del pati de Ca l'Aiguadé, on l'any 1947 es van localitzar les restes i mosaics romans—, va aparèixer una estança amb tancament absidal (*exedra*) pavimentada amb un mosaic d'*opus tessellatum* de color blanc. En aquest moment l'Ajuntament de Granollers ja havia aprovat el Pla de protecció del patrimoni històric de Granollers, previst en el Pla general d'urbanisme.

Aquesta va ser la primera intervenció urbana emmarcada amb un procediment regulat i supervisat per l'Ajuntament de Granollers i pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat. A part d'excavar i documentar les restes, el mosaic i els murs van ser consolidats i restaurats amb la col·laboració del Museu Arqueològic de Barcelona, i el nou establiment comercial va poder obrir la seva activitat presentant el mosaic protegit amb un vidre, incorporat a l'espai comercial. El local comercial, amb el mosaic restaurat, va ser inaugurat el desembre de 1987. Per tant, aquesta intervenció marca un abans i un després en els procediments de gestió i recuperació del patrimoni arqueològic de la ciutat de Granollers.

5 Pardo 1993.

6 Pardo 1986.

L'any 1990 es van localitzar restes d'una nova claveguera o conducció d'aigua romana al carrer Sant Jaume/Annibal. Algunes informacions suggerien que aquesta conducció procedia de la Font Verda.

Però la troballa més important de l'any 1990 va ser l'excavació en extensió dels enterraments de la necròpolis de Can Trullàs, dirigida per Montserrat Tenas,⁷ membre de l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers. Aquest sector amb enterraments ja havia estat documentat per Salvador Llobet l'any 1943, i l'any 1953 per Josep Estrada, que hi va identificar noves troballes.

Les intervencions arqueològiques de l'any 1990 van permetre localitzar vint tombes d'inhumació datades en els s. II i III dC; una gran fossa d'ofrenes, d'on es recuperaren gerres amb aliments i diversos animals en una zona d'incineració; un dipòsit d'estructura rectangular amb tres graons d'accés; un conjunt de sitges, i les restes d'un camí empedrat datat en època romana, cobert per una via medieval empedrada. Aquestes importants troballes permetieren organitzar una gran exposició al Museu de Granollers, que va ser inaugurada el maig de 1991.

Al llarg de tot aquest procés de documentació de troballes romanes des de 1942 no es va localitzar cap resta epigràfica. Sí que han anat apareixent nombrosos *graffiti* en atuells ceràmics i estucs que permetran un estudi interessant. L'any 2000 vaig poder documentar la primera inscripció en pedra, "OA. F PPIO", relacionada amb un enterrament del segle I dC situat al carrer Corró.⁸

Les troballes i treballs de documentació arqueològica resumits en aquest article són el fruit de la generositat de Josep Estrada i Garriga. La seva dedicació i generositat van produir un llegat cultural molt important per al coneixement de l'arqueologia de Granollers i de la comarca⁹. A més, però, va ser una font de la qual molts vàrem aprendre, guiats sempre per ciutadans exemplars com Josep Estrada i Garriga, Salvador Llobet i Reverter i Antoni Jonch i Cuspinera. La història de l'arqueologia romana a Granollers explica també els orígens i l'evolució del Museu de Granollers.

5 Epíleg

7 Tenas 1993.

8 Pardo 2000.

9 Estrada 1993. Estrada 1969.